

ANDRZEJ MATCZAK

Uniwersytet Łódzki

EWOLUCJA TURYSTYKI NA OBSZARACH WIEJSKICH

Abstract: Evolution of Tourism in Rural Areas. In this work the identification of the process of changes in rural tourism has been presented. The evolution of rural tourism is defined by changes occurring in the countryside and in tourism itself. The presented analysis of the evolution of rural tourism is based on a change in the approach to the definition of rural tourism, to the supply and demand, and to the influence of rural tourism on rural environment. The analysis is restricted by the available literature of the subject and by statistical data for Poland. In the beginning the rural tourism was considered as the tourism occurring in the countryside. Afterwards, many aspects of rural tourism were recognized, which is reflected by its definitions. The evolution of tourism supply also took place and, as a result, the tourism supply became more diverse. Apart from traditional forms of vacational tourism, some new forms requiring a specifically designed landscape, equipment, cultural events, management *etc.* appeared. New clients looking for specific experiences in rural tourism also appeared. For such clients the countryside became a tourism product. They are also able to provide a sufficient income for the sustainable development of the countryside. Providing tourism services by farms often leads to the collapse of their agricultural activity, and, in consequence, to the dominating role of tourists' service, which leads to the multi-functionality of the countryside. Such a hypothesis requires further empirical investigations. The literature of the subject indicates that the model of tourist area lifecycle (TALC), as proposed by Butler in 1980, is useful for carrying out analyses of rural tourism evolution.

Key words: Definition, demand, rural environment, rural tourism, supply.

Wprowadzenie

Wypoczynek na wsi jest starym zjawiskiem. Od okresu starożytnego przez nowożytny, aż po XIX w. zamożni obywatele miast europejskich (właściciele ziemscy, ich rodziny i rezydenci) lato spędzali na wypoczynku w swoich pobliskich posiadłościach wiejskich. Panowało powszechne przekonanie o regeneracyjnych właściwościach wypoczynku na wsi. Ostatecznie romantyzm ustalił wysoką rangę estetyczną krajobrazu wsi i odludnych obszarów górskich, nadmorskich itp. Wieś dostarczała wypoczynku i rozrywki ówczesnym elitom. Rozwój transportu kolejowego w XIX w. udostępnił wiele nowych obszarów wiejskich dla wypoczynku, a rozwijające się miasta dostarczyły im

klientów, wywodzących się już nie tylko z arystokracji, lecz również z przedsiębiorców, kupców, urzędników, intelektualistów, artystów, a z czasem i mniej zamożnych warstw robotniczych. Jednak do końca pierwszej połowy XX w. turystyka wiejska była słabo spopularyzowana. Dopiero po drugiej wojnie światowej następuje jej rozwój [Cloke 1993]. Wyjazdy turystyczne na wieś stają się coraz bardziej popularne i obejmują wszystkie warstwy społeczne. Przyczynił się do tego m.in. wzrost miast, zwłaszcza dużych, czasu wolnego, płac, wykształcenia, masowa motoryzacja, kumulacja różnych zagrożeń dla zdrowia w środowisku miejskim itp. Wieś zaczęła też dostarczać coraz bardziej zróżnicowanych form turystyki. W wielu obszarach wiejskich turystyka została poddana transformacji i ewoluowała od drobnych działalności gospodarczych do dominującego sektora w gospodarce wiejskiej. Współcześnie w krajach europejskich, w tym również w Polsce, tereny wiejskie przyjmują ok. ¼ krajowego ruchu turystycznego [Barbier 1991; Sharpley 2008; Wojciechowska 2009]. Upowszechniająca się turystyka wiejska zaczęła wywierać coraz większy wpływ na społeczeństwo, gospodarkę i przestrzeń wsi. Turystyka wniosła wiele nadziei dla społeczności wiejskich nieustannie poszukających możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego, bowiem postrzegana jest jako czysty i ekonomiczny sposób generowania przychodów na wsi.

Celem opracowania jest identyfikacja procesu ewolucji turystyki na obszarach wiejskich. Tłem do zrozumienia tego procesu są zmiany zachodzące po drugiej wojnie światowej na wsi oraz w samej turystyce. Przyjęto, że zmiany: w podejściu do rozumienia pojęcia turystyki wiejskiej, w wielkości i strukturze podaży i popytu na turystykę wiejską oraz wpływie (zwłaszcza gospodarczym) turystyki na środowisko wiejskie w wystarczający i poprawny sposób identyfikują proces ewolucji turystyki na obszarach wiejskich oraz pozwalają poszukiwać jego uogólnienia w ramach koncepcji rozwoju obszaru turystycznego Butlera [1980].

Turystyce wiejskiej w ostatnim półwieczu poświęcono wiele uwagi. Podjęto szerokie badania naukowe zarówno za granicą, jak i w Polsce. Publikacje naukowe i popularyzujące problematykę turystyki na wsi są bardzo liczne, kilkaset reprezentatywnych artykułów w czasopismach rolniczych, ekonomicznych, socjologicznych, geograficznych, a ostatnio zwłaszcza turystycznych i in. oraz kilkadziesiąt zwartych opracowań monograficznych [Butler *et al.* 1998; Drzewiecki 1995, 2001; Jagusiewicz, Byszewska-Dawidek 2010; Sharpley, Sharpley 1997; Roberts, Hall 2001 i in.] poświęcono różnym problemom turystyki mającej miejsce na wsi. Uzupełniają je liczne poradniki, materiały szkoleniowe i broszury [Wojciechowska 2009].

Związek turystyki z wsią okazał się ważnym obszarem badań i już na początku lat 90. XX w. istniała znacząca literatura przedmiotu [Lane 1993], która systematycznie narastała w kolejnych latach [Brown 2005; *Journal of Sustainable Tourism* 1994; Sharpley, Roberts 2004]. Podejmowano m.in. takie zagadnienia, jak: dywersyfikacja działalności rolniczej przez turystykę [Frater 1983], zarządzanie zasobami wiejskimi [Pigram 1983], konsekwencje społeczno-kulturowe rozwoju turystyki wiejskiej [Bouquet, Winter 1987], pojęcie wiejskości [Hoggart 1990], porównania międzynarodowe turystyki-

ki wiejskiej [Grolleau 1987]. Rosło też zainteresowanie rozwojem turystyki wiejskiej i jej wpływem na gospodarke, mimo licznych prac problem ten do dziś pozostaje mało rozpoznany w literaturze przedmiotu [Sharpley, Craven 2001]. Wydaje się, że pewien przełom w badaniach nad turystyką wiejską miał miejsce w połowie lat 90. zapoczątkowany artykułem Lane [1994], w którym podjęto problem definicji i konceptualizacji problematyki turystyki wiejskiej. Zaprezentowane wtedy poglądy Lane [1994] nadal są aktualne w skali międzynarodowej. Umiejscawiają turystykę w obrębie wsi tradycyjnej (w gospodarstwie wiejskim i wsi wielofunkcyjnej). W ten sposób postrzegana turystyka jest ważnym czynnikiem zrównoważonego rozwoju wsi [Gannon 1994; Greffe 1994]. W badaniach prowadzonych w kilku ostatnich latach coraz więcej uwagi zwraca się na problem postrzegania wsi jako produktu turystycznego, który sprzedaje się jako specyficzne doświadczenie turystyczne. Współcześnie ważnym problemem badawczym jest konfrontacja wsi z procesami globalizacji, która powoduje, że wieś zwraca się do turystyki w nadziei podtrzymania jej gospodarki [George *et al.* 2009]. Wcześniej już m.in. Britton [1991] wskazywał na powiązanie turystyki z większymi społecznymi, politycznymi i gospodarczymi zmianami strukturalnymi. W wielu krajach wieś jest na dużą skalę miejscem lokalizacji drugich domów. Ich użytkownicy spędzają w nich od kilku dni do paru miesięcy w roku z czego wynika wiele problemów społecznych, ekonomicznych, politycznych, prawnych, przestrzennych itp. [Müller 2011].

Reasumując, w literaturze szeroko omówiona i dobrze udokumentowana jest problematyka podaży turystyki wiejskiej oraz jej skutki, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Tematyka ta ma nadal rosnącą literaturę. Przybywa też badań szeroko podejmujących problematykę popytu, zwłaszcza analizy skierowane na nowy rodzaj turystów pojawiających się na wsi, poszukujących doświadczenia wiejskości i uczestnictwa w nowych formach turystyki, którzy przynoszą znacznie wyższe dochody aniżeli tradycyjni turyści wypoczynkowi [Perales 2002]. W wielu pracach prezentowany jest wielopłaszczyznowy i interdyscyplinarny charakter turystyki wiejskiej w różnych krajach analizujący różną jej rolę w ramach ich szerszych programów rozwoju. Wśród badaczy istnieje przekonanie (konsensus), że turystyka jest jedną z wielu działalności gospodarczych umożliwiających rozwój społecznościom wiejskim. W poważnym stopniu przyczynia się do restrukturyzacji wsi przynosząc znaczne dochody [Bosworth, McElwee 2014; Page, Getz 1997; Tchetchik *et al.* 2006]. Ma też ważny udział w integracji obszarów wiejskich [Ilbery, Saxena 2011; Saxena *et al.* 2007].

Zarówno literatura polska, jak i obcojęzyczna wskazuje na brak teorii i modeli konceptualistycznych w analizach turystyki wiejskiej [Butler, Clark 1992; Hall, Page 2006]. Badania te skupiają uwagę na specyficznych problemach. Często są to studia przypadków. To powoduje, że brak jest teorii i modeli umiejscawiających turystykę wiejską w strukturze teoretycznej zajmujących się nią poszczególnych dyscyplin naukowych, w tym również i geografii. Pogląd taki prezentowany jest od lat 90. XX w. zarówno wśród autorów polskich [Drzewiecki 1992; Kowalczyk 1990], jak i zagranicznych [Hall, Page 2006; Perkins 1993] i zdaniem autora nadal jest aktualny [Mat-

czak 2009]. Według Drzewieckiego [1992] badania geograficzne w zakresie turystyki wiejskiej nie są oparte na autonomicznej koncepcji teoretycznej ani też do niej nie prowadzą. Koncentrują się najczęściej na identyfikacji zjawiska i jego analizie opisowej. Mimo względnie dobrego poznania przez badania cząstkowe rzeczywistego stanu relacji wieś – turystyka w Polsce, nie opracowano syntez i uogólnień teoretycznych. Pewne nadzieje w uateoretycznieniu studiów w zakresie turystyki wiejskiej należy wiązać z przygotowanymi na stopień naukowy monografiami [Durydiwka 2012; Wojciechowska 2009]. W ostatnich latach w studiach prowadzonych za granicą w pracach empirycznych na coraz większą skalę wykorzystuje się modelowanie ekonometryczne i statystyczne oraz metody pozwalające ustalić ważność (rangę) determinant uczestnictwa w turystyce wiejskiej (regresja logistyczna i in.).

1. Zmiany w obszarach wiejskich

W literaturze naukowej brak jest jednoznacznej definicji wsi. Wynika to m.in. z tego, że pojęcie wsi jest kategorią historyczną, zmienną w czasie, formy wsi w poszczególnych krajach (a nawet regionach) są bardzo różnorodne, podobnie tradycje legislacyjne itp. W literaturze geograficznej pojęciem *wsi* określa się taką formę osadniczo-rolniczą, która składa się z siedliska i rozłogu oraz zamieszkała jest przez społeczność lokalną. Wieś charakteryzuje określona struktura własności ziemi, struktura zawodowa i społeczna jej mieszkańców, poziom rozwoju rolnictwa oraz stopień przekształcenia krajobrazu naturalnego [Liszewski, Maik 2000]. Wszystkie te cechy podlegają zmianom w miarę rozwoju cywilizacji, która uruchamia procesy modernizacyjne prowadzące do poprawy warunków życia na wsi. Generują one zmiany w sposobie produkcji, organizacji, zarządzania, w ludzkiej motywacji, świadomości itp. Natężenie procesów modernizacyjnych w rolnictwie nastąpiło po II wojnie światowej i spowodowało objęcie go rewolucją techniczną. Do rolnictwa na masową skalę wprowadzono ciągniki, maszyny rolnicze, nawozy sztuczne, środki ochrony roślin, nowe odmiany i metody produkcji roślinnej i zwierzęcej. Rewolucja techniczna w rolnictwie wymusiła zmiany w organizacji i zarządzaniu terenami wiejskimi. Powstały instytucje zajmujące się dystrybucją, finansami, obsługujące i wspierające rolnictwo, które dostarczyły mieszkańcom wsi wiele nowych miejsc pracy i znacznych dochodów. Z tymi instytucjami wiążą się nadzieje i perspektywa na dalszy rozwój wsi, który wymusza stały wzrost opłacalności produkcji rolnej. To wymagało wprowadzenia do rolnictwa przemysłowej organizacji pracy. Pobudzone zostały procesy koncentracji, prowadzące do selekcji i eliminacji części gospodarstw rolnych. Następuje profesjonalizacja zawodu rolnika. Staje się on organizatorem prac związanych z uprawą ziemi i hodowlą wykonywanych przez wyspecjalizowane przedsiębiorstwa. Omówione procesy modernizacyjne prowadzą również do przekształceń w krajobrazie wiejskim. Zmienia się organizacja przestrzenna wsi. Z formy prostej, opartej na ścisłym związku zagrody z polem, w formę złożoną, w postaci kompleksu

obejmującego rolnictwo, przemysł przetwarzający produkty rolne i usługi świadczone na rzecz rolników. Następująca komasacja gruntów, wzrost wielkości gospodarstw, budowa dróg dojazdowych, likwidacja drzew i krzewów śródpolnych zmieniają krajobraz wiejski. W perspektywie prowadzi to do zaniku tradycyjnej zagrody wiejskiej, jak i samej warstwy chłopstwa. Wieś zostaje poddana procesom urbanizacji, które stopniowo powodują zacieranie się różnic między wsią a miastem. Natężenie omówionych zmian jest silnie zróżnicowane przestrzennie w obrębie regionów, krajów i świata. Na skutek tego obok tradycyjnych wsi występują zupełnie przekształcone ich formy, często w postaci wyspecjalizowanych osiedli nierolniczych. Przeważa opinia [Liszewski, Maik 2000], że kierunek zmian przebiega od wsi rolniczej, przez wielofunkcyjną do osiedla nierolniczego. Współcześnie na terenach wiejskich występują wszystkie trzy wymienione formy osiedli, a turystyka występuje w każdym z nich, sama będąc jednym z czynników modernizujących i urbanizujących wieś [Matczak 2009].

2. Zmiany w turystyce

Rozwijająca się po II wojnie światowej turystyka stała się zjawiskiem masowym, opartym na zakupie powszechnie dostępnego i znormalizowanego pakietu turystycznego. Charakteryzuje ją duża liczba osób poszukujących wypoczynku w popularnych miejscowościach i kurortach. Wymagało to wyposażenia na wielką skalę w zagospodarowanie turystyczne wielu atrakcyjnych obszarów z reguły znajdujących się na terenach wiejskich, jak np. wioski wakacyjne, parki tematyczne, hotele, ośrodki (resorty) wypoczynkowe itp. W ten sposób powstałe zagospodarowanie turystyczne przekształciło wiele wsi w osiedla turystyczne na całym świecie. Ten rodzaj turystyki oparty na nowoczesnej technologii, marketingu itp. przynosi duże korzyści przede wszystkim inwestorom i organizatorom, ale także przez podatki rządowi krajowym. Często jednak jest czynnikiem sprawczym wielu problemów społeczno-ekonomicznych i przestrzennych w środowisku lokalnym. Masowa turystyka wypoczynkowa i wycieczkowa szybko zdominowała wiele pozostałych form turystyki. Doprowadziła jednak w wielu obszarach, przez nadmierną eksploatację środowiska, do zagrożenia zniszczeniem zasobów, na których się opiera. Rosnąca świadomość środowiskowa (ekologiczna) społeczeństwa ujawniła refleksję kwestionującą ten rodzaj turystyki. Chociaż turystyka masowa nadal ma się dobrze, to jednak obok niej następuje stopniowa restytucja alternatywnych form turystyki nastawionych na bezpośredni kontakt ze środowiskiem naturalnym i lokalną społecznością. Coraz większe uznanie zdobywa turystyka, której celem jest kontemplacja naturalnego piękna krajobrazu, spacer i wycieczki po okolicy, obserwacja przyrody, poznanie tradycji i sposobu życia lokalnego społeczeństwa itp., przy ograniczonych wymaganiach co do warunków zakwaterowania, rozrywek i oszczędnym korzystaniu z zasobów środowiska. Mieszkańcy miast, zwłaszcza dużych, pragną czasowego oderwania się od hałaśliwego i zanieczyszczono-

nego środowiska miejskiego oraz od wszechobecnej techniki i zinstytucjonalizowanej biurokracji, dominujących w ich codziennym życiu, na rzecz niesformalizowanego kontaktu z tradycyjnym stylem życia zachowanym na wsi [Maczak 2009]. To bardziej ekologiczne i humanistyczne podejście do turystyki stanowi szansę dla rozwoju turystyki wiejskiej, zarówno na bazie tradycyjnej zagrody wiejskiej (gospodarstwo rolne), jak i wiejskich gospód, pensjonatów, kwater prywatnych itp. ulokowanych na wsi.

3. Zmiany w podejściu do definicji turystyki wiejskiej

Wraz z rozwojem badań naukowych zmianom podlegało pojęcie *turystyki wiejskiej*. W literaturze naukowej występują różne podejścia (kryteria) do jej definiowania. W krajowej literaturze Drzewiecki [1998] wskazuje, że definicję turystyki wiejskiej można oprzeć na trzech kryteriach: formalnym, etymologicznym i funkcjonalnym. Z kolei Szwichenberg [1998] mówi o niekonsekwentnym, zawężonym i wieloaspektowym podejściu do istoty turystyki wiejskiej. W literaturze anglojęzycznej Lane [1994] sugeruje, że turystykę wiejską można definiować biorąc pod uwagę pięć kryteriów: typ wakacji, intensywność konsumpcji, lokalizację, sposób zarządzania, stopień integracji ze społeczeństwem. Skutkiem tego m.in. jest brak powszechnie przyjętej definicji turystyki wiejskiej i jednocześnie funkcjonowanie w nauce wielu jej sformułowań.

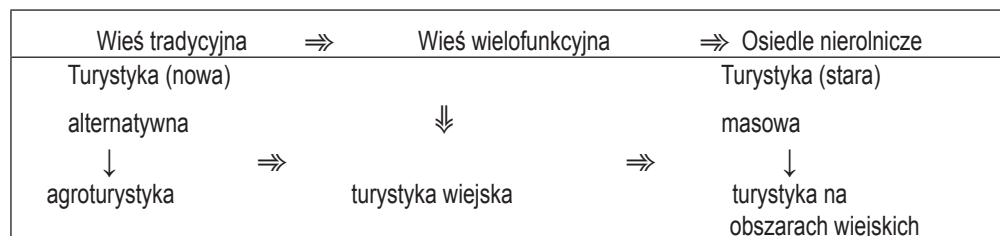
Początkowo definicje miały charakter bardzo minimalistyczny w rodzaju: „*Turystyka wiejska to każda działalność mająca miejsce na obszarach wiejskich*” [Commission of the European Communities 1986] czy „*Turystyka wiejska jest pojęciem, które obejmuje wszystkie działalności turystyczne na obszarach wiejskich*” [Grolleau 1987]. Zdefiniowanie turystyki wiejskiej jako turystyki, która ma miejsce na obszarach wiejskich jest proste jednak nie obejmuje złożoności jej form oraz znaczenia w różnych krajach. Dlatego też po 1990 r. pojawiły się bardziej złożone definicje turystyki wiejskiej podkreślające obok faktu występowania na obszarach wiejskich również posiadanie cech rodzimych m.in. obejmujących tradycyjną kulturę, krajobraz wiejski, prosty styl życia [Lane 1994; Saxena, Ilbery 2008; Sharpley, Sharpley 1997; Roberts, Hall 2001 i in.]. Lane [1994] wyraża pogląd, że definicja turystyki wiejskiej powinna wskazać różnice między turystami, których wizyty są specyficznie wiejskie a tymi, których nie są lub należą do kategorii pośrednich. Realna definicja turystyki wiejskiej powinna uwzględniać elementy: popytu, podaży, doświadczenia turystycznego, obszaru, który jest pewnym continuum wiejskiego i pozawiejskiego środowiska. Turystyka wiejska w najczystszej formie powinna być [Lane 1994]:

- zlokalizowana na terenach wiejskich;
- czynnie wiejska – budowana na podstawie charakterystycznych cech małego przedsiębiorstwa wiejskiego, na otwartej przestrzeni, w kontakcie z naturą, w naturalnym środowisku, na dziedzictwie i tradycji społecznej wsi oraz tradycyjnych praktykach;

- wiejska w rozmiarze – zarówno w skali budynków, jak i osiedli (dlatego zazwyczaj ma małe rozmiary);
- o tradycyjnym charakterze, rozwijająca się wolno i w powiązaniu z miejscowymi rodzinami. Często może być ściśle kontrolowana lokalnie i rozwijać się z myślą o długoterminowym przynoszeniu dochodów. Ponieważ jest wiele różnych rodzajów reprezentujących złożony wzorzec wiejskiego środowiska, gospodarki, historii, lokalizacji itp., to również formy turystyki wiejskiej są różne. Podana definicja turystyki wiejskiej za Lane [1994] jest nadal powszechnie akceptowana na poziomie międzynarodowym.

Ewolucja pojęcia turystyki wiejskiej wskazuje, że współcześnie są to wszelkie formy turystyki, które prezentują wiejskie życie, sztukę, kulturę i dziedzictwo na obszarach wiejskich. Przynoszą społeczno-ekonomiczne korzyści lokalnej społeczności. Umożliwiają interakcje między turystami i mieszkańcami pozwalając na większe wzbogacenie doświadczenia turystycznego. Turystyka wiejska jest działalnością, która ma miejsce na wsi. Jest to zjawisko wieloaspektowe i może obejmować turystykę w gospodarstwie rolnym (agroturystykę), jak również turystykę kulturową, przyrodniczą, przygodową, ekoturystykę i in. mające miejsce na wsi. W przeciwieństwie do konwencjonalnej turystyki, turystyka wiejska ma pewne typowe cechy: jest zorientowana na doświadczenie, zlokalizowana w słabo zaludnionych obszarach, głównie w środowisku naturalnym, charakteryzuje się sezonowością pobytów, lokalnymi wydarzeniami i opiera się na zachowaniu kultury, dziedzictwa i tradycji wsi.

Pojęcia określające turystykę odbywającą się na wsi ujmowano w sposób hierarchiczny i w postaci kontinuum. Jansen-Verbeke [1990] wskazuje, że w literaturze zachodniej najczęściej wymienia się turystykę na terenach wiejskich (rozumienie najszerze), turystykę związaną z rolnictwem (węższy zakres) i pobyty turystyczne w gospodarstwach wiejskich (najwęższy zakres). Ideę tę w krajowej literaturze spopularyzowała i rozwinęła Wojciechowska [2009]. Z kolei Lane [1994] występujące współcześnie formy osiedli wiejskich oraz turystyki widział bardziej w ujęciu kontinuum. Przyjmując założenie, że różnym formom osadnictwa wiejskiego można przyporządkować określone formy turystyki Matczak [2009] wskazał relacje, jakie występują między typem osiedli wiejskich a formą turystyki wiejskiej.

Ryc. 1. Relacje między typem osiedli wiejskich a formą turystyki

Źródło: [Matczak 2009].

Turystyka alternatywna (nowa) organizowana w gospodarstwie rolnym (agroturystyka) najlepsze możliwości lokalizacji ma w obrębie wsi tradycyjnej. Agroturystykę organizują poszczególne gospodarstwa rolne (chłopskie), dysponujące odpowiednimi zasobami w zakresie zakwaterowania, wyżywienia i spędzania czasu wolnego. Rodzina rolnicza udostępnia turystom, którzy chcą poznać jej codzienne życie zawodowe i często wziąć w nim bezpośredni udział, własne miejsce zamieszkania, pracy, nauki i odpoczynku oraz ujawnia gościom własny styl życia: rodzinnego, zawodowego oraz społecznego [Wojciechowska 2007, 2009]. Agroturystyka w obrębie wsi tradycyjnej lokuje się punktowo.

Turystyka alternatywna (nowa) wykorzystuje zakwaterowanie nie tylko w gospodarstwie rolnym lecz także w prywatnych mieszkaniach ludności wiejskiej, ale niekoniecznie rolniczej, lub w przygotowanych specjalnie dla turystyki obiektach, jak kempingi, obozowiska, pola biwakowe o różnym standardzie, pokoje do wynajęcia, pensjonaty, małe rodzinne hotele, gospody, zajazdy, a także drugie domy będące własnością mieszkańców miast. Takie możliwości organizowania zakwaterowania turystycznego mają na ogół wsie wielofunkcyjne. Na ich obszarze może dojść do nakładania się pewnych form turystyki alternatywnej (nowej) i masowej (starej). W odizolowanych enklawach na ich terenie mogą pojawić się duże obiekty turystyczne, jak ośrodki wypoczynkowe, hotele itp., które obsługują turystykę masową. Wsie wielofunkcyjne stanowią środowisko, w którym współwystępują i mieszają się różne formy alternatywnej (nowej) i masowej (starej) turystyki, pojęciowo odpowiadające turystyce wiejskiej.

Wiele dawniejszych wsi pod wpływem rozwoju m.in. turystyki zatraciło swoją pierwotną funkcję rolniczą i przekształciło się w osiedla nierolnicze, w których turystyka ma charakter masowych przyjazdów. Jest to turystyka odbywająca się na obszarach wiejskich rozumianych jako tereny znajdujące się poza miastami (kryterium administracyjne).

Z przedstawionego omówienia zmian w podejściu do definiowania turystyki wiejskiej wynika, że na obszarach wiejskich występują różne formy turystyki, od masowej przekształcającej i urbanizującej środowisko wiejskie powołującej do życia nierolnicze osiedla turystyczne, przez różnicowanie struktury funkcjonalnej wsi przyczyniając się do jej wielofunkcyjności, po uzupełniającą działalność ekonomiczną w gospodarstwie rolnym. Wszystkie te formy turystyki można spotkać na obszarach wiejskich w Polsce i w innych krajach europejskich oraz w wielu pozostałych częściach świata.

Ważnym problemem, z punktu widzenia teoretycznego i praktycznego, jest rozpoznanie prawidłowości występujących w procesie rozwoju ww. form turystyki wiejskiej uwzględniających jej wewnętrzne i zewnętrzne otoczenie. Ogólnie rzecz biorąc tego typu badań jest mało. Turystyka na wsi pojawia się w różny sposób: może lokalizować się punktowo w nielicznych gospodarstwach rolnych (np. agroturystyka), usługi turystom mogą być świadczone przez lokalnych mieszkańców oraz napływają-

cych na wieś małych przedsiębiorców miejskich budujących pensjonaty, ale też przez wielkie firmy budujące na wsi kompleksy turystyczno-wypoczynkowe (np. kompleksy hotelowe, wioski i ośrodki wakacyjne). Rozwój turystyki wiejskiej może odbywać się w sposób ewolucyjny według krzywej S-kształtnej [tak jak proponuje to w swoim modelu Butler 1980] w różnym tempie, ale też nierzadko wieś może ze względu na szczególne walory turystyczne i dużą skalę inwestycji rozwinąć turystykę niejako „przeskakując” początkowe etapy rozwoju. Identyfikacja etapu rozwoju turystyki wiejskiej w odniesieniu do konkretnego przypadku daje możliwość przewidywania, co będzie dalej, jakie efekty może przynieść dalszy rozwój turystyki, a nierzadko szczytowym punktem tego rozwoju może być monokultura turystyczna. Nawiązując do modelu Butlera [1980] nasuwa się pogląd, że turystyka lokując się w gospodarstwie rolnym może w nim zmarginalizować działalność rolniczą, a następnie stopniowo rozprzestrzeniając się na jej obszarze doprowadzić do zmiany jej struktury funkcjonalnej, a w końcowym stadium zamienić ją w nierolnicze osiedle turystyczne, a to, po wyczerpaniu możliwości rozwoju turystycznego i jego upadku, z kolei w osiedle mieszkaniowe.

4. Zmiany w podaży turystyki wiejskiej

Wieś dysponuje wieloma atrakcjami turystycznymi [Barbier 1991]. Przede wszystkim oferuje walory przyrody, zróżnicowane krajobrazy związane z użytkami rolnymi, lasami, wodami, unikalną florą i fauną. Zapewnia spokój i odosobnienie, umożliwia obserwację rytmu życia określonego przez naturę (pora siewów, kwitnienie sadów, żniwa itp.). Dla turystów atrakcyjna jest wiejska kultura z charakterystycznym rękodziełem (np. koronkarstwo, wycinanki, garncarstwo itp.), tradycyjnie obchodzonymi uroczystościami i świętami, kuchnią. Na wielu obszarach wiejskich są zabytki archeologiczne, historyczne budowle i pamiątki (muzea, warsztaty twórców ludowych itp.). Niekiedy w bezpośrednim sąsiedztwie wsi zlokalizowano różnej wielkości zbiorniki wodne, które zwielokrotniły ich atrakcyjność turystyczną. Cloke [1992] konkluduje, że współcześnie wieś stała się ekskluzywnym miejscem wypoczynku i zamieszkania, a jej społeczność jest postrzegana jako przeciwstawna mieszkańcom miast. Styl życia na wsi stał się produktem konsumpcyjnym. Produkowana na wsi zdrowa (niemodyfikowana) żywność jest popularniejsza wśród konsumentów od uprawianej na obszarach intensywnej (przemysłowej) produkcji rolnej. W przedstawionym kontekście wieś stała się produktem turystycznym wystawionym na sprzedaż. Jego rdzeń stanowi środowisko przyrodnicze oraz dziedzictwo kulturowe, wokół których rozbudowano zakwaterowanie, transport, kuchnię, imprezy, rozrywki itp. Początkowo wieś była miejscem turystyki ogólnowypoczynkowej. Z czasem zaczęła też oferować bardziej wyspecjalizowane formy turystyki, jak tematyczną, przyrodniczą, ekoturystykę, spacerowanie, turystykę jeździecką, przygodową, sportową, zdrowotną, polowa-

nia, łowienie ryb, podróże edukacyjne, turystykę podejmowaną dla sztuki i związaną z dziedzictwem kulturowym, etniczną [Matczak 2009].

Nie wszystkie obszary wiejskie są w stanie zaoferować tak różnorodną podaż turystyczną. Współcześnie na wielu obszarach wiejskich w krajach wysoko rozwiniętych występuje nowoczesne i rentowne rolnictwo, co generalnie nie sprzyja rozwojowi turystyki. Często jednak rolnictwo jest mało rentowne, co prowadzi do gwałtownej migracji i starzenia się ludności wiejskiej. Restytucja społeczno-gospodarcza takich wsi zdaniem Barbiera [1991] jest możliwa na bazie turystyki i to niezależnie od tego, kto ją na wsi organizuje, czy rolnik, czy osoba nieuprawiająca roli, czy też nienależąca do środowiska wiejskiego. Rolnik ma jednak wiele atutów, aby stać się przedsiębiorcą turystycznym. Posiada własną ziemię, którą może korzystnie sprzedać, np. pod drugie domy, lub wydzielić na potrzeby turystyki, oferując wynajęcie własnego mieszkania, pola pod namiot czy kemping, może też organizować kompletny pobyt wypoczynkowy w swoim gospodarstwie. W wielu tradycyjnych wsiach turystyka stanowi jedyne możliwe źródło dodatkowego dochodu dla gospodarstwa rolnego. Rolnikom często do rozpoczęcia obsługi turystów brakuje środków finansowych, przygotowania technicznego i psychologicznego. To powoduje, że obsługę turysty podejmują też osoby nie związane z rolnictwem ani ze wsią, ale posiadające stosowne zasoby materialne i zmysł przedsiębiorczości. To one często organizują turystykę. Stanowią pomoc dla wsi, ożywiają środowisko wiejskie, oferują nowe miejsca pracy, rozwijają handel i usługi [Barbier 1991].

Najlepsze warunki do rozwoju ma podaż turystyczna w obrębie wsi tradycyjnej (agroturystyka) oraz wielofunkcyjnej. Zakwaterowanie w takich wsiach oferują zazwyczaj małe firmy, oparte na pracy rodziny, posiadające mało pokoi i w efekcie nie wymagające dużego kapitału na inwestycje (np. w USA prawie 99% wszystkich przedsiębiorstw związanych z turystyką na obszarach wiejskich kwalifikowano jako małe przedsiębiorstwa [Galston, Baehler 1995, cyt. za Tchetchik *et al.* 2006]). Miejsca noclegowe znajdują się bezpośrednio w domu rolnika (pokoje gościnne), w wydzielonych budynkach poza domem rolnika, przyzagrodowych kempingach, polach namiotowych. Obiekty te obsługuje rodzina rolnika (np. w Danii [Hjalager 1996] powszechnie akceptowana jest praktyka, że żony i starsze dzieci rolników zaangażowani są w obsługę turystów). We wsiach wielofunkcyjnych spotyka się gospody, zajazdy, pensjonaty, małe hotele itp., których skala na ogół jest większa i często zatrudniani są najemni pracownicy, a obsługa turysty ma charakter komercyjny.

Na obszarach wiejskich w Polsce polepsza się ogólna infrastruktura techniczna i społeczna, a także infrastruktura turystyczna: szlaki turystyczne, ścieżki rowerowe, przystanie kajakowe, parkingi, wypożyczalnie sprzętu sportowego, obiekty gastronomiczne, informacja turystyczna, odbywają się różne wydarzenia i imprezy kulturalne i turystyczne zapewniające rozrywkę itp. W ostatnich latach w Polsce rzeczywiście ma miejsce rozwój podaży w segmencie turystyki wiejskiej, która postrzegana jest jako ważna gałąź aktywności gospodarczej na poziomie lokalnym, regionalnym i kra-

jowym [Bański 2005]. Wydaje się jednak, że w mniejszym stopniu dotyczy to podaży samej agroturystyki. Bański [2005] konstatuje, że turystyka wiejska (mając zapewne na myśli agroturystykę) w Polsce może stanowić alternatywne źródło dochodu tylko w niewielkiej liczbie gospodarstw, zwłaszcza na obszarach atrakcyjnych przyrodniczo i kulturowo.

Prowadzone w ostatnich latach badania jednoznacznie wskazują na malejące znaczenie rolnictwa w dochodach gospodarstw domowych w Polsce [Bański 2005]. W 2013 r. [*Charakterystyka gospodarstw ... 2014*] nieco ponad 1/3 gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uzyskiwała ponad 50% dochodów z rolnictwa. Pozostałe gospodarstwa rolne utrzymywały się głównie z pracy najemnej (30%), z własnej działalności pozarolniczej (7,5%) oraz z niezarobkowych źródeł utrzymania (14,6%), w tym głównie z rent i emerytur (13,3%). Im większe gospodarstwo tym częściej rolnictwo stanowiło jego główny dochód (w grupie najmniejszych gospodarstw do 15 ha włącznie tylko dla ok. 28%, średnich o powierzchni 15-50 ha dla 81,1%, dużych powyżej 50 ha dla 87,6%) i odwrotnie im mniejsze gospodarstwo tym w większości uzyskiwało dochody z działalności poza gospodarstwem rolnym. Na polskiej wsi mało popularne były gospodarstwa prowadzące zarobkową działalność inną niż rolnicza bezpośrednio związaną z gospodarstwem rolnym, których było nieco ponad 36 tys. i stanowiły 2,6% ogółu gospodarstw rolnych w Polsce. Wśród tych gospodarstw 8267 prowadziło działalność agroturystyczną, co stanowiło 22,7% ich liczby (i 0,6% ogółu gospodarstw rolnych w kraju). Spopularyzowanie zatem idei działalności agroturystycznej na polskiej wsi, w porównaniu z możliwościami kraju w tym zakresie, było co najmniej skromne w 2013 r.

Najliczniejszą grupę usługodawców agroturystycznych stanowiły gospodarstwa małe, do 15 ha włącznie, na które przypadało 79,9% ich ogółu. Gospodarstwa małe w Polsce stanowią jednak blisko 86% ogółu gospodarstw rolnych. Udział tych gospodarstw w świadczeniu usług agroturystycznych był niższy od ich udziału w całkowitej liczbie gospodarstw rolnych w kraju. Inaczej udziały te kształtowały się w gospodarstwach średnich i dużych. Na gospodarstwa średnie (15–50 ha) przypadało 14,8% gospodarstw świadczących usługi agroturystyczne, przy ich 12,1% udziale w liczbie gospodarstw w Polsce. Z kolei, największe gospodarstwa (powyżej 50 ha) miały 5,3% udziału w gospodarstwach agroturystycznych przy ich udziale w całkowitej liczbie gospodarstw rolnych wynoszącym zaledwie 2%. Wynika z tego, że działalność agroturystyczna była częściej podejmowana w gospodarstwach średnich (0,7% ich ogółu), a zwłaszcza dużych (1,5% ich ogółu), aniżeli miało to miejsce w gospodarstwach małych (0,5% ich ogółu).

Gospodarstwami agroturystycznymi kierowali na ogół (w 75%) ludzie w średnim i starszym wieku (40 – 64 lat). Mało było gospodarstw agroturystycznych prowadzonych przez osoby młodsze (poniżej 40 lat) – 15,7% oraz w wieku 65 i więcej lat – 9,6%. Tylko 23,4% gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność agroturystyczną utrzymywało się głównie z rolnictwa. Pozostałe gospodarstwa utrzymywały

się przede wszystkim z działalności pozarolniczej (28,3%), pracy najemnej (15,3%), emerytur i rent (9,4%) oraz z innych, na ogół mieszanych, źródeł dochodu. Gospodarstwa agroturystyczne najczęściej specjalizowały się w uprawach polowych (44,3%), w hodowli zwierząt (31,2%) oraz łącznie w obu grupach (pracochłonna produkcja mieszana) – 17,2%. Margines gospodarstw agroturystycznych stanowiły gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych (4%) czy też ogrodniczych (0,5%). Nieco ponad ¼ gospodarstw agroturystycznych zużywała całość wytwarzanej produkcji rolnej w gospodarstwie domowym, a dalsze 14% sprzedawało na rynku do połowy wytwarzanej produkcji rolnej. Pozostałe 58,6% gospodarstw agroturystycznych kierowało na rynek do sprzedaży ponad połowę swojej produkcji rolnej. Wynika z tej krótkiej analizy, że działalność agroturystyczna podejmowana była częściej przez większe i silniejsze ekonomicznie gospodarstwa wiejskie, zwracające większą uwagę na bardziej efektywne gospodarowanie posiadanymi zasobami czasu, pracy i kapitału.

Obok obecności agroturystyki na polskiej wsi, istotny jest relatywnie duży zasięg zjawiska drugiego domu [Heffner, Czarnecki 2011], które oferują ich użytkownikom wypoczynek w ciszy i spokoju oraz aktywne zajęcia rekreacyjne w wiejskim środowisku. Wielu posiadaczom drugi dom pozwala też zachować emocjonalne związki z rodzinnymi stronami (miejscem urodzenia i/lub wychowania). Oszacowanie wielkości podaży drugich domów na wsi w Polsce jest trudne ze względu na brak stosownych danych i dokumentów oraz zmienność samego zjawiska. Jednak liczba tych obiektów na terenach wiejskich jest nie mniejsza niż 0,5 mln. Drugie domy występują na obszarach wiejskich we wszystkich częściach kraju, jednak z różnym natężeniem. Tradycyjnie największe zagęszczenie drugich domów występuje wokół dużych miast z czasem dojazdu do 1,5–2,0 godzin. Systematycznie rośnie liczba drugich domów na obszarach wiejskich w regionach o wysokich walorach turystycznych kraju (pojezierza, tereny nadmorskie, górskie itp.). Depopulacja wsi, zwłaszcza we wschodniej części Polski, udostępnia rosnące zasoby mieszkaniowe, ale także zwiększony areal gruntów, możliwe do wykorzystania na cele wypoczynkowe m.in. w postaci drugich domów [Bański 2005]. Natomiast, znacznie rzadziej występują drugie domy na obszarach o rozwiniętym rolnictwie towarowym, o dużych obszarowo gospodarstwach, z ograniczonymi zasobami wolnych gruntów możliwych do zagospodarowania przez drugie domy, zwłaszcza w zachodniej części kraju.

5. Zmiany w popycie na turystykę wiejską

Polska po II wojnie światowej, podobnie jak wiele innych krajów europejskich, przeszła szybki proces urbanizacji. W jego wyniku wzrósł udział mieszkańców miast z ok. 30% do nieco ponad 60%. Wielka migracja ludności wiejskiej do miast miała swoje następstwo w czasowych powrotach urlopowych i wakacyjnych na wieś w celu wypoczynku, odwiedzenia krewnych, znajomych, pomocy w pracach polowych itp.

W miarę polepszania się warunków ekonomicznych w miastach wzrastał też udział wypoczynku na wsi osób wynajmujących odpłatnie kwatery na letniska, kupujących działki letniskowe, budujących drugie domy i in. Na wsi wypoczywano z rodziną, zwłaszcza z małymi dziećmi. Poszukiwano wypoczynku w czystym środowisku, estetycznym krajobrazie, z łatwym dostępem do lasu i/lub wody, zapewniających spokój, ciszę i relaks w wiejskim otoczeniu (umożliwiającym spacer, zbieractwo itp.). Ważną funkcję pełniła możliwość zakupu wiejskich produktów żywnościowych i na ogół samodzielnego przygotowywania posiłków. Korzystający z wypoczynku na wsi byli zainteresowani niskimi jego kosztami. Wymagania wiejskich wczasowiczów ograniczały się do umiarkowanie dobrych warunków zakwaterowania, możliwości zakupu żywności i sporządzania posiłków oraz małej aktywności opartej na spacerach, zbieractwie, uczestnictwie w lokalnych imprezach wiejskich itp. Czas wolny w większości spędzano na kwaterze i w jej pobliżu. Ten model wypoczynku przyczyniał się do socjalizacji wsi i dostarczał relatywnie skromnych dochodów. Jest on nadal obecny w wielu wsiach w kraju, a siła jego oddziaływania ekonomicznego na dochody wiejskie skromna.

W wielu badaniach zagranicznych zwraca się uwagę na to, że kategoria omówionych (na przykładzie Polski) turystów „powrotnych” (tradycyjnych), mimo dużych strumieni przepływów wakacyjnych (a także w okresie ferii i świąt) nie przyniosła wsi istotnych dochodów i raczej hamuje go [np. Perales 2002]. Tradycyjna turystyka organizowana samodzielnie (przez tych, którzy przenieśli się ze wsi do miast) często nie przyczynia się do tworzenia miejsc pracy, możliwości zarobku, prowadzenia przedsiębiorstw i nie jest w stanie utrzymać gospodarzy. Rozwój wsi m.in. przez turystykę wymaga nowej kategorii turystów (nowych) bardziej wartościowych dla rozwoju gospodarki na wsi. Wzorzec zachowania nowych turystów wyraźnie różni się od tradycyjnych. Nowi turyści motywowani są jakością środowiska i poszukiwaniem autentyczności. Poszukują na wsi możliwości wypoczynku w okresie licznych lecz krótkich przerw w pracy (nawet w odległych obszarach), zapoznania się z oryginalnym dziedzictwem kulturowym. Przekonani są, że obszary wiejskie są korzystne dla zdrowia (posiadają świeższe powietrze, czystsza wodę oraz dostarczają szerokiej możliwości rekreacji na świeżym powietrzu). Wymagają lepiej przygotowanych obszarów wiejskich umożliwiających wykorzystanie w celu rekreacji w przyrodzie rowerów górskich, samochodów o napędzie na cztery koła itp. oraz ułatwionego dostępu do obszarów wiejskich (transportowego, gospodarczego, politycznego). Z przeprowadzonych badań m.in. w Hiszpanii [Perales 2002 i in.] wynika, że nowi turyści są populacją w wieku 25-45 lat o wysokim poziomie wykształcenia, statusie społeczno-kulturowym i ekonomicznym. Stanowią grupę o średniej i wysokiej możliwości zakupów pochodzącą z dużych miast. Preferują aktywne zajęcia rekreacyjne z dużym udziałem sportu, uczestnictwem w imprezach wiejskich, podziwianiem krajobrazu itp. Wymagają na ogół dobrze wyposażonych małych hoteli, pensjonatów i pokoi w gospodarstwach rolnych. Więcej czasu (niż

turyści tradycyjni) spędzają na korzystaniu z zasobów przyrodniczych i kulturowych poza miejscem bezpośredniego zakwaterowania. Reasumując, rozróżnienie między tradycyjnym a nowym turystą na obszarach wiejskich ma wielkie znaczenie, bowiem to ci ostatni mają większą zdolność wspierania rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza tych, które znajdują się w daleko posuniętej depresji.

W turystyce wiejskiej uczestniczą na ogół konsumenci krajowi. Systematycznie jednak przybywa też cudzoziemców. WTO szacuje ich na ok. 3% międzynarodowego ruchu turystycznego (tj. ok. 30 mln uczestników). Wieś musi dostosować swoją ofertę turystyczną do potrzeb współczesnego konsumenta z jednoczesnym eliminowaniem (ograniczeniem do minimum) jej negatywnego wpływu na środowisko wiejskie. Zakup pobytu turystycznego na wsi pociąga za sobą duże wydatki. Turyści zatem oczekują świadczenia usług na wysokim poziomie z odpowiednią dbałością o szczegóły, wręcz produktu luksusowego. Poszukują zdrowych i aktywnych wakacji w czystym środowisku przyrodniczym, możliwości konsumpcji zdrowej żywności, uprawiania różnych form rekreacji, takich jak: spacer, jazda na rowerze, jeździectwo, wędkarstwo itp., zapoznania się ze sposobem życia, kulturą i tradycjami miejscowej ludności. Chcą uciec od masowej turystyki. Cenią i dbają o środowisko wiejskie.

Oszacowanie wielkości i charakteru zmian w popycie na turystykę wiejską w Polsce jest bardzo trudne. Prowadzone przez GUS w latach 2001–2013 badania ankietowe dają bardzo ograniczony pogląd na ewolucję tego popytu [*Turystyka i wypoczynek ...* 2002, 2006, 2010, 2014]. W obrębie krajowych podróży wakacyjnych (trwających minimum 5 dni) podano ich klasyfikację według charakteru odwiedzanego obszaru (w odsetkach ogółu podróży w danej grupie osób) wyróżniając m.in. tereny wiejskie (ten aspekt zupełnie został pominięty dla podróży krótkookresowych). Dane pochodzące z tych badań GUS umożliwiają jedynie wskazanie ogólnych tendencji w udziale różnych obszarów kraju w recepcji turystów krajowych. W ostatniej dekadzie udział poszczególnych obszarów w recepcji krajowych podróży wakacyjnych był dość stabilny. Jedynie wybrzeże morskie notowało wyraźny trend wzrostowy. Natomiast udział terenów wiejskich, miast, gór i wyżyn w recepcji krajowych podróży wakacyjnych mimo pewnych wahań można uznać za w miarę stabilny. Na tereny wiejskie (w tym również nad jeziora, rzeki itp.) kierowało się średnio w okresie 2001–2013 ok. 28,2% krajowych podróży wakacyjnych (w 2001 r. – 33,8% i w 2013 r. – 30,9%, a w latach 2005 i 2009 poniżej 25%), co w liczbach bezwzględnych wynosiło ok. 2,5 mln osób (w 2001 r. – 2,8 mln i w 2013 r. – 2,9 mln, a w latach 2005 i 2009 nieco ponad 2 mln). W badaniach z 2013 r. podano m.in. cele krajowych podróży wakacyjnych, w tym również na terenach wiejskich (w tym nad jeziorem, rzeką itp.). Dominowały: wypoczynek, rekreacja, wakacje (62,5%) oraz spotkania z rodziną, znajomymi, uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych (31,4%). Pozostałe cele, jak zwiedzanie, kształcenie, zdrowotne, religijne i in., stanowiły margines. Z kolei badania GUS z lat 2001–2009 dają ogólne wyobrażenie o trendach występujących w charakterze popytu na krajowe podróże wakacyjne kierujące się na tereny wiejskie. W okresie 2001–2009

obserwowano wyraźny spadek uczestnictwa w podróżach wakacyjnych na obszary wiejskie we wszystkich grupach wieku poza emerytami. O połowę zmalał udział (z 40,9% do 19,9%) dzieci do 6 lat w wypoczynku na obszarach wiejskich. Mniejsze spadki zanotowano w grupie młodszej i starszej młodzieży (7-19 lat) oraz wśród młodszych i starszych dorosłych (20-64 lat). Wszystkie te grupy, poza emerytami, zwiększyły swoje udziały w podróżach wakacyjnych poza obszarami wiejskimi. Podobnie spadło też zainteresowanie podróżami wakacyjnymi na obszary wiejskie mieszkańców miast, szczególnie z ośrodków poniżej 200 tys. mieszkańców. Z obszarami wiejskimi silnie konkurowały tereny nadmorskie i górskie, które zwiększyły udział podróży wakacyjnych z miast, zwłaszcza dużych. Na wypoczynku wakacyjnym na obszarach wiejskich częściej przebywały osoby o niższym poziomie wykształcenia, utrzymujące się z zasiłków itp. Konkurencja obszarów nadmorskich, górskich, miejskich ograniczająca podróże wakacyjne na tereny wiejskie bardziej widoczna była wśród osób lepiej wykształconych, utrzymujących się z własnej działalności gospodarczej. Biorąc pod uwagę wielkość dochodu na 1 osobę, to obszary wiejskie częściej były odwiedzane przez osoby o niższych dochodach. Z kolei obszary nadmorskie, górskie, miejskie były popularniejsze niż wiejskie wśród osób dysponujących wyższym dochodem na 1 osobę. Generalizując, obserwowane w ostatnich latach trendy wskazują, że obszary wiejskie w Polsce miały względnie stabilny udział w wypoczynku wakacyjnym przyjmując średnie i słabsze ekonomicznie grupy społeczeństwa polskiego, obsługując w większości tradycyjnych turystów.

6. Zmiany w gospodarce lokalnej spowodowane przez turystykę wiejską

Współcześnie, obszary wiejskie nie są już postrzegane jako wyłącznie związane z czysto rolniczą produkcją towarową. Coraz częściej postrzega się je również jako miejsca dla nowych aktywności socjoekonomicznych, często zawierających turystykę, rekreację, produkcję zdrowej (niemodyfikowanej) żywności itp. Turystyka jest częścią szerszego procesu dywersyfikacji społeczno-gospodarczej wsi. Turystyka na obszarach wiejskich ewoluje od drobnych działalności gospodarczych do często dominującego sektora w gospodarce wiejskiej. Roczna stopa wzrostu turystyki wiejskiej w krajach wysoko rozwiniętych szacowana jest na ok. 6% rocznie, np. w Wielkiej Brytanii turystyka wiejska dostarcza 9,4 mld funtów dochodu i 380 tys. miejsc pracy, a około połowa gospodarstw rolnych w różnym zakresie świadczy usługi turystyczne [Bosworth, McElwee 2014].

W wielu krajach świata turystyka wiejska jest ważnym segmentem rynku turystycznego. Przez rozwój turystyki obszary wiejskie uzyskują wiele korzyści. Turystyka przyczynia się do ich rewitalizacji, ograniczenia depopulacji, rewaloryzacji zasobów gospodarczych wsi. Wymusza zachowanie w dobrym stanie środowiska naturalnego

oraz pielęgnowanie tradycji, kultury, historii i zachowania specyficznego charakteru obszarów wiejskich. W ten sposób przyczynia się do utrzymania różnicowania regionalnego, autentyczności i rozpoznawalności obszarów wiejskich, stanowiąc źródło przewagi konkurencyjnej na rynku turystycznym. Korzyści uzyskują: 1) wieś i rolnictwo z uzupełniających dochodów i zatrudnienia pochodzących z zakwaterowania, gastronomii, handlu itp. obsługujących turystów, 2) sami turyści poprawiając stan swojego zdrowia (rehabilitacja fizyczna i psychiczna), 3) całe społeczeństwo w wyniku podejmowanych działań zabezpieczających ochronę jakości środowiska m.in. świeżego powietrza, zielonych krajobrazów, otwartych przestrzeni, zwiększonej możliwości komunikacji między różnymi sektorami społeczno-gospodarczymi. To wymusza interwencję rządu korygującą relacje (korzyści i straty – wynikające z dużego ruchu, odpadów, okresowego przeludnienia, konfliktów między gośćmi a gospodarzami) powstające w wyniku rozwoju turystyki wiejskiej.

Do połowy lat 90. XX w. głównym tematem badań były ekonomiczne korzyści wnoszone przez turystykę wiejską do poszczególnych gospodarstw rolnych oraz całego sektora rolnego [Dernoi 1983, 1991 i in.]. Wiele badań wskazuje, że turystyka stanowiła ważny wkład dla lokalnej gospodarki (bezpośrednio oraz pośrednio przez efekt mnożnikowy) zarówno na poziomie indywidualnego rolnika, jak i całego regionu. Od drugiej połowy lat 90. XX w. pojawia się jednak pewien sceptycyzm co do możliwości rozwoju obszarów wiejskich przez turystykę. Oppermann [1996] badający w Niemczech agroturystykę dowiódł, że przynosiła ona drugorzędny dochód rolnikom. Stanowiła tymczasową alternatywę dla rolników w obliczu spadających zysków z rolnictwa. Częste wskazywanie na dużą efektywność agroturystyki wynikało z nieuwzględniania wszystkich kosztów ponoszonych przez rolników, np. koszt własnej pracy itp. Oppermann [1996] wskazuje też na prawne ograniczenia w Niemczech, które powodowały powściągliwość rolników w szerszym inwestowaniu w obsługę turystów. To rząd powinien usunąć przeszkody prawne, aby umożliwić bardziej dynamiczną rozbudowę agroturystyki oraz podjąć decyzje zmierzające do promowania jej jako alternatywy gospodarczej dla wsi.

W literaturze naukowej dotyczącej roli turystyki w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów słabo rozwiniętych wskazuje się na turystykę jako na bardzo ważny potencjalnie czynnik wzmacniający powiązania w gospodarce lokalnej [m.in. Mitchel, Ashley 2010; Scheyvens 2011]. Wydatki turystów trafiają do lokalnej społeczności jako wynagrodzenia za ich pracę w usługach turystycznych, sprzedaż lokalnych usług i produktów itp. Dochody generowane przez turystykę oddziałują również na sektory nieturystyczne wzbudzając w nich efekty mnożnikowe pochodzące m.in. z pensji pracowników sektora turystycznego wydających uzyskane zarobki w gospodarce lokalnej (wzrost wartości dodanej, ograniczenie wycieku korzyści z gospodarki lokalnej, co poprawia mnożnik dochodów i zatrudnienia). Obszary wiejskie uzyskują też długoterminowe korzyści pochodzące z dokonanych inwestycji w infrastrukturze, powołanych instytucjach, profesjonalnego zarządzania itp. [Mitchel, Ashley 2010]. Zwraca się też

uwagę na zjawiska niekorzystne dla obszarów wiejskich (peryferyjnych) wywoływane przez turystykę. Wskazuje się, że przez turystykę następuje drenaż wiejskich peryferii przez metropolie (rdzenie rozwoju gospodarczego), co wzmacnia ich zależność od metropolii. Badacze zadają sobie pytanie, przez jakie powiązania społeczno-gospodarcze można włączyć wiejskie peryferie w mechanizm rozwojowy metropolii? [Chaperon, Bramwell 2013]. Powiązania te powstają przez migrację do pracy, prowadzenie działalności gospodarczej w metropolii, wytwarzanie produktów i usług w wiejskich peryferiach i sprzedaż ich w metropolii itp. W tej strukturze powiązań (rdzeń-peryferie) ważne miejsce zajmuje też turystyka.

Często też pojawia się pytanie: czy w okresie spowolnienia gospodarczego turystyka dla wsi jest prawdziwą czy fałszywą nadzieją? W literaturze przedmiotu podaje się krótką odpowiedź, że jednym i drugim. Płynie stąd wniosek, że wprowadzenie turystyki na wieś wymaga głębokiego przemyślenia i rozsądnego planowania. W skali mikro turystyka może okresowo wspierać słabnące gospodarstwa rolne przed ich upadkiem. Jednak gospodarstwo rolne świadcząc usługi turystyczne na małą skalę, jak łóżko i śniadanie, jest tymczasową prowizorką, która może pomóc rodzinie wiejskiej, gdy ta jest w tarapatach i nie ma możliwości podjęcia innej pracy zarobkowej.

7. Wnioski

Po II wojnie światowej turystyka na obszarach wiejskich została poddana transformacji i ewoluowała od drobnej działalności gospodarczej do często dominującego sektora w gospodarce wiejskiej. Występujące w tym okresie zmiany na wsi i w samej turystyce wyznaczały ramy ewolucji turystyki wiejskiej. Jej ewolucję w ostatnim półwieczu wystarczająco dobrze opisują zmiany w podejściu do definicji, podaży i popytu oraz wpływu na środowisko lokalne. Początkowo postrzegano ją jako turystykę odbywającą się na wsi. W miarę rozwoju badań zdano sobie sprawę, że turystyka wiejska jest zjawiskiem wieloaspektowym (społecznym, kulturowym, ekonomicznym, przestrzennym itp.) wymagającym szerokich i złożonych analiz. Poważnej ewolucji uległa podaż w zakresie turystyki wiejskiej. Stała się bardziej różnorodna i nadal wykazuje tendencję do dalszego różnicowania. Obok tradycyjnych form turystyki wypoczynkowej pojawiły się nowe jej formy wymagające specjalistycznego zagospodarowania, sprzętu, imprez, organizacji itp. Na wsi pojawili się też nowi klienci poszukujący szczególnych doświadczeń turystycznych. Dla nich wieś stała się pożądanym produktem turystycznym. To oni przyczyniają się do ewolucji wiejskiej podaży turystycznej. Ci nowi klienci, w odróżnieniu od tradycyjnych, są w stanie dostarczyć wystarczająco dużych dochodów dla zrównoważonego rozwoju wsi. Wymagają jednak produktu turystycznego wysokiej jakości i bardziej zróżnicowanego (nie wystarcza już „łóżko i śniadanie”), którego nie zawsze mogą dostarczyć gospodarstwa wiejskie. W takiej sytuacji jest to dla nich działalność przejściowa w okresie trudności gospodarczych,

kiedy nie mogą uzyskać pracy i dochodów poza własnym gospodarstwem. Rozpowszechniające się w gospodarstwach wiejskich świadczenie usług turystycznych prowadzi często do upadku działalności rolniczej i skupienie się na obsłudze turystów, co przyczynia się do różnicowania struktury funkcjonalnej wsi. Turystyka ma tak dużą siłę oddziaływania gospodarczego, że może zdominować strukturę funkcjonalną wsi i przekształcić ją w osiedle nierolnicze. Hipoteza ta wymaga jednak dalszych badań empirycznych identyfikujących warunki, w jakich ten proces może nastąpić i ewentualnie co go opóźnia lub uniemożliwia. Do syntezy takich badań empirycznych przydatny okazuje się m.in. model rozwoju obszaru turystycznego Butlera [1980].

Literatura

- Bański J., 2005, *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*. Studia Obszarów Wiejskich, t. IX, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Barbier B., 1991, *Turystyka na obszarach wiejskich we Francji*. Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica 14, Łódź.
- Bosworth G., McElwee G., 2014, *Agri-tourism in Recession: Evidence from North East England*. Journal of Rural and Community Development, 9(3), s. 62-77.
- Bouquet M., Winter M., (red.), 1987, *Who from Their Labours Rest? Conflict and Practice in Rural Tourism*. Aldershot, Avebury, England.
- Bramwell B., 1994, *Rural Tourism and Sustainable Rural Tourism*. Journal of Sustainable Tourism 2(1 + 2): 1-6.
- Britton S., 1991, *Tourism, Capital and Place: Towards a Critical Geography of Tourism*. Environment and Planning D: Society and Space, t. 9, s. 451-478.
- Brown D., 2005, *Rural Tourism: an Annotated Bibliography*. Technical report, Economic Research Service, U.S. Dept. of Agriculture.
- Butler R. W., 1980, *The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implication for Management of Resources*. The Canadian Geographer, 24, 1.
- Butler R. W., Clark G., 1992, *Tourism in Rural Areas. Canada and the UK*, [w:] *Contemporary Rural Systems in Transition*, I. Bowler, M. Nellis (red.). Economy and Society, t. 2, Wellingford.
- Butler R., Hall C., M., Jenkins J. (red.), 1998, *Tourism and Recreation in Rural Areas*. Wiley, Chichester.
- Chaperon S., Bramwell B., 2013, *Dependency and Agency in Peripheral Tourism Development*. Annals of Tourism Research, s. 132-154.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2013 r.*, 2014, Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Cloke P., 1992, *The Countryside*, [w:] *Policy and Change in Thatcher's Britain*, P. Cloke (red.). Oxford.
- Cloke P., 1993, *The Countryside as Commodity: New Rural Spaces for Leisure*, [w:] *Leisure and the Environment*, S. Glyptis (red.). Belhaven Press, London, s. 53-67.
- Commission of the European Communities*, 1986.
- Dernoi L., 1983, *Farm Tourism in Europe*. Tourism Management, 4, s. 155-166.

- Dernoi L., 1991, *Prospects of Rural Tourism: Needs and Opportunities*. Tourism Recreation Research, 16(1), s. 89-94.
- Drzewiecki M., 1992, *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*. Wyd. IT, Warszawa.
- Drzewiecki M., 1995, *Agroturystyka. Założenia – uwarunkowania – działania*. Inst. Wyd. „Świadectwo”, Bydgoszcz.
- Drzewiecki M., 1998, *Pojęcie turystyki wiejskiej*. „Turyzm”, 8, 1.
- Drzewiecki M. 2001, *Podstawy agroturystyki*. Wyd. OPO, Bydgoszcz.
- Durydiwka M., 2012, *Czynniki rozwoju i różnicowanie funkcji turystycznej na obszarach wiejskich w Polsce*. Wyd. WGiSR UW, Warszawa.
- Frater J., M., 1983, *Farm Tourism in England: Planning, Funding, Promotion and some Lessons from Europe*. Tourism Management, 4(3), s. 167-179.
- Galston A., Baehler K., J., 1995, *Rural Development in the United States. Connecting Theory, Practice and Possibilities*. Washington D.C., Island Press.
- Gannon A., 1994, *Rural Tourism as a Factor in Rural Community Economic Development for Economies in Transition*. *Journal of Sustainable Tourism* 2(1 + 2), s. 51–60.
- George E. W., Mair H., Reid D. G., 2009, *Rural Tourism Development. Localism and Cultural Change*. Series Tourism and Cultural Change, Bristol – Buffalo – Toronto, Channel View Publications.
- Greffe X., 1994, *Is Rural Tourism a Lever for Economic and Social Development?* *Journal of Sustainable Tourism* 2(1 + 2), s. 22–40.
- Grolleau H., 1987, *Rural Tourism in the 12 Member States of the European Economic Community*. EEC Tourism Unit, DG XXIII.
- Hall C., M., Page S., J., 2006, *The Geography of Tourism and Recreation. Environment, Place and Space*. London and New York.
- Heffner K., Czarniecki A., (red.), 2011, *Drugie domy w rozwoju obszarów wiejskich*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- Hjalager A., 1996, *Agricultural Diversification into Tourism – Evidence of a European Community Development Program*. Tourism Management, 17(2).
- Hoggart K. 1990, Let's do Away with the Rural. *Journal of Rural Studies*, 6, s. 245-257.
- Ilbery B., Saxena G., 2011, *Integrated Rural Tourism in the English-Welsh Cross-border Region: An Analysis of Strategic, Administrative and Personal Challenges*. *Regional Studies*, t. 45.8, s. 1139-1155.
- Jagusiewicz A., Byszewska-Dawidek M., 2010, *Turystyka wiejska w 2010 roku i założenia jej rozwoju*. IT, Warszawa.
- Jansen-Verbeke M., 1990, *Znaczenie turystyki na obszarach wiejskich w Europie*. *Problemy Turystyki*, z. ½. *Journal of Sustainable Tourism*, 1994, 2(1 + 2), s. 1–6.
- Kowalczyk A., 1990, *Badania geograficzne osadnictwa letniskowego w strefie górskiej w wybranych krajach europejskich*. *Acta Universitatis Lodziensis, Turyzm*, 6.
- Lane B., 1993, *Rural Tourism: a Bibliography for the OECD*. Organisation of Economic Co-operation and Development: Paris.
- Lane B., 1994, *What is Rural Tourism?* *Journal of Sustainable Tourism* 2(1 + 2), s. 7–21.
- Liszewski S., Maik W., 2000, *Osadnictwo*. *Wielka encyklopedia geografii świata*, t. XIX, Poznań.
- Matczak A., 2009, *Turystyka wiejska – konceptualizacja pojęcia*, [w:] *Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej*. Słupsk, s. 365-387.

- Mitchell J., Ashley C., 2010, *Tourism and Poverty Reduction. Pathways to Prosperity*. London Earthscan.
- Müller D., K., 2011, Second Homes in Rural Areas: Reflections on a Troubled History. *Norsk Geografisk Tidsskrift_Norwegian Journal of Geography*, t. 65, s. 137-143.
- Oppermann M., 1996, *Rural Tourism in South Germany*. *Annals of Tourism Research*, 23, s. 86-102.
- Page S., J., Getz D., 1997, *The Business of Rural Tourism: International Perspectives*. International Thompson Business Press, USA.
- Perales R. M. Y., 2002, *Rural Tourism in Spain*. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), s. 1101–1110.
- Perkins H., 1993, *Human Geography, Recreation and Leisure*, [w:] *Leisure, Recreation and Tourism*, H. Perkins, G. Cushman (red.). Auckland .
- Pigram J., 1983, *Outdoor Recreation and Resource Management*. Croom Helm, Londyn.
- Roberts L., Hall D., 2001, *Rural Tourism and Recreation: Principles to Practice*. CABI Publishing, Wallingford.
- Saxena G., Ilbery B., 2008, Integrated Rural Tourism: a Border Case Study. *Annals of Tourism Research*, 35, s. 233–254.
- Saxena G., Clark G., Oliver T., Ilbery B., 2007, *Conceptualising Integrated Rural Tourism*. *Tourism Geographies*, 9, s. 347-370.
- Scheyvens R., 2011, *Tourism and Poverty*. Routledge.
- Sharpley R., 2008, *Zarządzanie obszarami wiejskimi pod kątem turystyki*, [w:] *Zarządzanie turystyką*, L. Pender, R. Sharpley (red.). PWE, Warszawa.
- Sharpley R., Sharpley J., 1997, *Rural Tourism: An Introduction*. International Thomson Business Press, London.
- Sharpley R., Craven B., 2001, *The 2001 Foot and Mouth Crisis — Rural Economy and Tourism Policy Implications: a Comment*. *Current Issues in Tourism*, 4(6), s. 527–537.
- Sharpley R., Roberts L., 2004, *Rural Tourism — 10 Years On*. *International Journal of Tourism Research*, 6, s. 119–124.
- Szwichtenberg A., 1998, *Pojmowanie turystyki wiejskiej w Polsce i na świecie*. *Turyzm*, 8, 1.
- Tchetchik A., Fleischer A., Finkelshtain I., 2006, *Rural Tourism: Development, Public Intervention And Lessons from the Israeli Experience*. Discussion Paper, nr 12.
- Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2001 r.*, 2002. Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2005 r.*, 2006. Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2009 r.*, 2010. Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Turystyka i wypoczynek w gospodarstwach domowych w 2013 r.*, 2014. Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.
- Wojciechowska J., 2007, *Systematyka i wyróżniki pojęć dotyczących turystyki na obszarach wiejskich*, [w:] *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze. Geograficzne, społeczne i ekonomiczne aspekty turystyki*. Kraków.
- Wojciechowska J., 2009, *Procesy i uwarunkowania rozwoju agroturystyki w Polsce*. Wyd. UŁ, Łódź.